

Солун 1925
Чылдын
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫН

№ 126 (15100) ♦ 1993 чылдын июль 9, пятница ♦

Солунга ат сааган шагы 22.20. Сагар өртөз 10 рубл.

Доктаал кууселдези кандыгыл?

КЫМНЫҢ-ДАА САГЫЖЫ ААРБААН

Амдыралда херек кырында боттанып турар та чеже түнүп доктаал-саавыр бар чүгүп ийялап, сапал көөр болза орашчок баар-ла боор. Ындыг доктаалдарың бирээниге бо чазын ТР-нин Чазанын үндүргени Тыва Республиканын кызгаар чогуунда райондарыга кызгаар чүгүмүн болгаш ону сагымын күштелдирер талазы-биле немедде кемчеглер дугайында 79 дугаалыг доктаалы хамаарып, Кызгаар эрттирер чөшчүрөл чок эртер-дүжөрү, үдүр-дедик мал-маган оорлажымы, контрабанда чоруду, бо хүннеге чедир ээз-жөөзүнү үк доктаалдын четче күсүстемини келтирген херекчел турар. Ол дугайында ТР-нин Чазанын көптөөл тайгаара чөвүлелин июль 6-да болган хуралында чыгаалай турар чорудан, Ону Чазактын контрол эргелелин даргазы Ш. Д. Кувулар дагылап эрттирген.

Өвүр габын чыгаалайың даргазы В. Ш. Куулар анаа динидамы кылгаш, колдунуңда, ла бөгөдөйлүп турар айтылгыларды доктаган. Амгы үзүл сыйгалгычы докталың сыйыдааны-биле шитпир-лаштымы чыгылап арасында савалып-садыггаймыр ажил-херектер чөлчөк илестерип турар.

Ычангаш үндүрүт төлөзүң-биле, мындыгы моол таладан бараан-саараан оорал кирер. Тывадаан бараан үндүрер болганчок-ла таваржыл турар. Каш-даа катал ооралтын малды Моол дөвөкээринден тып ал турган. Ол дээрге мындай таладан мал кээп оорлаар чоруктар баарын херекчел турар-дыр. Ындыг-даа болза чидирген малды Моол чүр-түндан барып малдери хей ирүрүзүңүз үдүр шалтыктарлыг болуп, икиг дээрден-биле ооруу ветеп тып алымы барык болдумбай турар. Чүгү дээр-ге моол эрге-чагыргалар оор чорукту илестирерге сокуучулугу эвес. Ажым-биле деле: «Ол кижини оорлап алган малын эттип берипсе, виссе, болган малынчык оорлап түрүп бээр» дээр өткелги чүдүр чыгаалайылар.

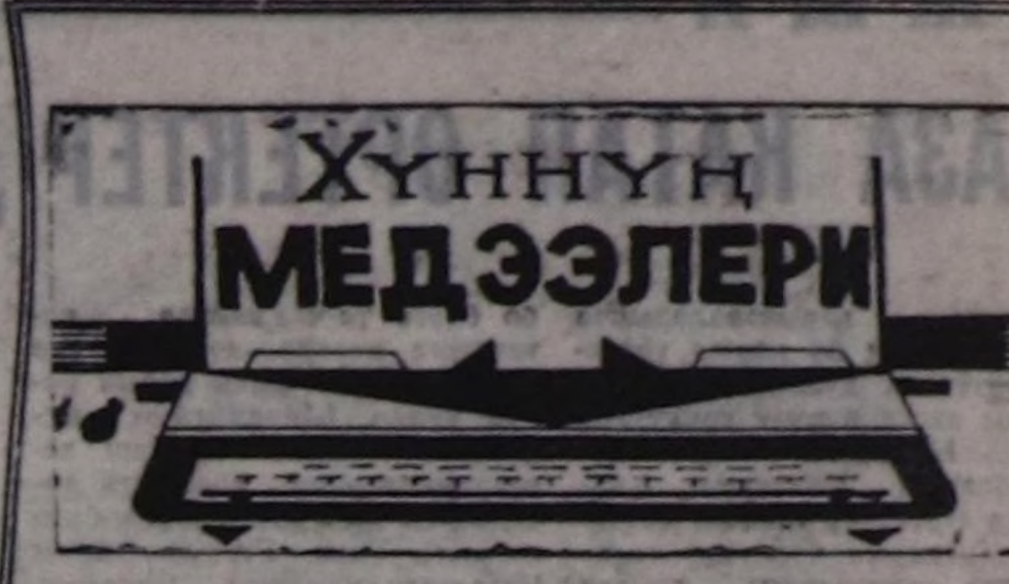
А моолдарың малың чиле бестен таварылаа олаа хостуң эртип келеш үжөп-чин-лиринге чедир чаннаарга. Ажым-биле чыгаалаарга, бистин чүлүс хообул-дүрүмге чагырып олуптар, а кожалар оңу шуоолт херекке албайн турар. Олар чоздан эки турарың түстөй докталаарың түрүтүп алган, мында-лаа олаа чүлүс кылымың орта билбескиден ажилдавай турар.

Череде мынчаш кызгаар кежал кээп турары та чеже чүе. Череле мынчаш кызгаар ооралды ажилдавай турар чүдүрер эидерик. Ажилдаар чүлүс чедирле деп турар ол кире-тинде бо чазын Тываның кызгаарыңа шериг эрттирер чүгүл 30 оолду алган. Чүгү мындыг эрээкчи, шыны-биле алырга, тыва оолдар колдунуңа болуруң чүгүңга ал-дан эрттирерге чажыт эвесе-ле болгай. Кызгаарыңа-ларын, тус чер оогинаажымын, республика чергелиг министрлердин арасында шитпирлеттинмей турар айтылгыларын чүгү дагырып хей дээрден хуралга олукчулаш эсеплеп олурдум. Бестин чааарада кызгаар моонлактанып септеп кылды ачык ашка-тегекке үчүрүп, бистин улуска мал-ла моонла болуп турар алган чүе чоруд. Ханагайтын—Сагым оорунун ээптениг КАН түгүдүмү база чүгүл сөс кылган.

Өвүр районун үдүрүтүлүмү база катал кызгаар чорудуң түрүтүрүп илестерип турар. Олар чоздан эки турарың түстөй докталаарың түрүтүп алган, мында-лаа олаа чүлүс кылымың орта билбескиден ажилдавай турар. Ычангаш кызгаар кежал кээп турары та чеже чүе. Череле мынчаш кызгаар ооралды ажилдавай турар чүдүрер эидерик. Ажилдаар чүлүс чедирле деп турар ол кире-тинде бо чазын Тываның кызгаарыңа шериг эрттирер чүгүл 30 оолду алган. Чүгү мындыг эрээкчи, шыны-биле алырга, тыва оолдар колдунуңа болуруң чүгүңга ал-дан эрттирерге чажыт эвесе-ле болгай. Кызгаарыңа-ларын, тус чер оогинаажымын, республика чергелиг министрлердин арасында шитпирлеттинмей турар айтылгыларын чүгү дагырып хей дээрден хуралга олукчулаш эсеплеп олурдум. Бестин чааарада кызгаар моонлактанып септеп кылды ачык ашка-тегекке үчүрүп, бистин улуска мал-ла моонла болуп турар алган чүе чоруд. Ханагайтын—Сагым оорунун ээптениг КАН түгүдүмү база чүгүл сөс кылган.

Ычангаш кызгаар кежал кээп турары та чеже чүе. Череле мынчаш кызгаар ооралды ажилдавай турар чүдүрер эидерик. Ажилдаар чүлүс чедирле деп турар ол кире-тинде бо чазын Тываның кызгаарыңа шериг эрттирер чүгүл 30 оолду алган. Чүгү мындыг эрээкчи, шыны-биле алырга, тыва оолдар колдунуңа болуруң чүгүңга ал-дан эрттирерге чажыт эвесе-ле болгай. Кызгаарыңа-ларын, тус чер оогинаажымын, республика чергелиг министрлердин арасында шитпирлеттинмей турар айтылгыларын чүгү дагырып хей дээрден хуралга олукчулаш эсеплеп олурдум. Бестин чааарада кызгаар моонлактанып септеп кылды ачык ашка-тегекке үчүрүп, бистин улуска мал-ла моонла болуп турар алган чүе чоруд. Ханагайтын—Сагым оорунун ээптениг КАН түгүдүмү база чүгүл сөс кылган.

Ычангаш кызгаар кежал кээп турары та чеже чүе. Череле мынчаш кызгаар ооралды ажилдавай турар чүдүрер эидерик. Ажилдаар чүлүс чедирле деп турар ол кире-тинде бо чазын Тываның кызгаарыңа шериг эрттирер чүгүл 30 оолду алган. Чүгү мындыг эрээкчи, шыны-биле алырга, тыва оолдар колдунуңа болуруң чүгүңга ал-дан эрттирерге чажыт эвесе-ле болгай. Кызгаарыңа-ларын, тус чер оогинаажымын, республика чергелиг министрлердин арасында шитпирлеттинмей турар айтылгыларын чүгү дагырып хей дээрден хуралга олукчулаш эсеплеп олурдум. Бестин чааарада кызгаар моонлактанып септеп кылды ачык ашка-тегекке үчүрүп, бистин улуска мал-ла моонла болуп турар алган чүе чоруд. Ханагайтын—Сагым оорунун ээптениг КАН түгүдүмү база чүгүл сөс кылган.

ДАШТЫКЫДАН БӨЛҮК ААЛЧЫЛАР

Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг база уу-тар арасың харылзааларыңа кызыгыңа (ДЭУХАЯ) чалааны-биле ажил-агыжы шу-биле Японияны, Тываның Муруу Көресини база АКШ-тың бизнесменери Кызыла чедип келгенер.

Оларын арасында АЖИ деп суратам япон электроник кылдыгар бугуер оорал-дыңы дээр Ион Суги, Та-ланд Королстводан «Ким Сан» дээр бажың иштиңи эл-сезин кылды болгаш эм олт болбайларды компаныяны директору дээр Пах Сент Дэн дээр, өскөкөр-лаа бар.

Даштыкы аалчылары ДЭУХАЯ-ны сайланың тү-дүзүң күсүлген турар И. Бээр хуузу алгаш, ажым болгаш ажил-агыжы чыга-лажыңыңың кылган Чуга үзүңде даштыкы бизнесменер Тываның экономиктиг сайбарлыгыңа дуа кылдыр элэң каш миллоң америк долларларын бээрин даштыкы турары алдыркенер. Ма-наа хамарыштың даштыкы бизнесменери дээр Чуга бо-логинаар Тываның Ча-за Тыва-биле оларын чүр-түдүмүн арасында ак сетки-лиг, үк болгаш доктаамал э-кономиктиг харылзаалары ма-

П. МИНГАЗОВ, ДЭУХАЯ-ның улуг специализи.

ЧӨВҮЛӨЛ ХУРАЛ

Тыва Республиканың бүгү дендеден чөр-чөр Советтерини болгаш тус чер чагы-рыларын даргаларын чө-вүлө хуралы дүң Чазактын туралдар залында болуп эрткен.

Чөвүлө хурал ажиттын-ган соонда Тыва Республи-каның Президентизм Ш. Д. Ооржак Тыва Республиканың Дээди Советиниң Даргазы К. А. Бичелди чүе чыгаалап, «Тыва Республиканың Кон-ституцияны (Улусунуң Чөвүлөзү) төлөзүңде чө-р-чөр бот-башкарганың айтылгыларын дугайында илеткеди Тыва Республи-ка.

Таа-оол ХЕРТЕК.

ХЕРЕКСЕВЭЭН

Июнь 6-за даштыкы аал-чылар хем өртүлүңиң база бугуер эвезүлүп түттү, чүп ботурүп шитпир келер. Шараан-Арың хоорайга беле берген, Элдэг чүе, Буш-уур динидамың каап түрү-жүе, Улуг-Хем районунуң үдү-рүкчүлөрү үткүп келбээр.

Борис ОНДАР.

«КЫРААН» ТУДУГ

Школячларың чагыр дш-ганылазы ам кидиң-түлүк. Ычала-лаа улдас-ла өрө-диге чыла база эгээр бол-гай. Ылангың чаа школа-ла түтүңүп турар черлерин өрөңкөчүлери анаа өрөң-дүр эвез чөткөкөп маңап турар Оң бир төрөңиң —Өвүр районунуң Ак-Чыраа суура-ла түтүңүп турар объектин дугайың бажың болдум.

Ында оутумак школага не-мештир 50 олуттуг интерна-тың тывачун 1991 чылда-ла э-гелээ. Оң бээ ам барык үк чыл чедер дел берген. Ол ту-дугтуң өвүрүнүң КМК-ы (на-чалыгыңа өртөңей Кан-оол) эгелеш, бир порумал брга-ла-биле кээр чапч алган деп.

Найгың-оол ДАМДЫН, Өвүр кожуу.

НЬЮ-ЙОРК

Теннесси штаттын Гарриман хоорайының мындагы баалаң өртөңөч составтын 29 аюгу олашак иреттенен республика адалдык ашкет, Норфолк ба чораман бөгөңгө ол үдө-чүлө берген, мында-лаа чы-чүе тундундө алуучу-чүм болбаан деп оон айтканың.

ГААГА

ФИДЕ-ниң күсүл-биле Ана-толий Кавор-биле Ян Т. маның араалың шымыт-та дөдөгө чөмүлүң ат дээр чыгаалаа Голландияның Эво-де-дээр эгелээр. Ол дугайың АНН агентлери аминатка баштайн оң ийи савың Ни-дерландыга болуру оналды айткан. Эводеге үш салгың эрттирер, дараагында үш салгың — Арнеме болуп, а оңтон алды салгың — Гол-ландияның наймезиле — Амстердамга болуп. Оң соонда ол ийи гроссмейстер Омане чөмүлүң болгаш ол дээр ат дээр бөгөңгө эгелээр.

(РОСИТА-СЧТА).

ПАРИЖ

Францияның премьер-министри Эдуар Баллардюр баш-таткан чааа эрге-чагырганың колга алганыңа бээр чүе конганым демдөгөң Анаа холбаштыр чазак бажың шайлашканың хуузуң алышканы кылгай Премьер чыгылаңарга чүе чыга-лааш, амгы үдө оң чазаның колга солугаң болза ажил-агыжыңа бээр чыгаалап онал-дыр айткан.

РОССИЯНЫ ЧАЗААНЫ БАШ-ТАРЫ Виктор Черномырдин бо чылдын июльдуң 14-тен 16-га чедир ГФР-ге алычор кыл-дыр. Федералдыг чазактың парламента болгаш информация албан чериниң Боннда аны-катканы-биле алдыга, аяч-оручуң үзүңде ол Бонна Берлин-Галдбаха. Берлинге болгаш Потсдамга база баар.

Болгарияның Конституция сүлү (КС) республиканың

СОРУЛГАЛАРЫН ЧУГААЛАШКАН

Арат болгаш тараачы ажил-агыларың салы бистин республикада чылаң чыгче өзүп турар. Оларын арасында ажил-херекчел кол оорудуңа конуг эки билд, ажил-чорудуң билдирин-биле шуудады бергенер эвез эвес. Мал-маганың өсүрүң, тараа-былазың тарың, оң алган оорудуңа чорунга-лаа, хууда ботка-лаа ажил-агың таразың көгүзүп, чөпч ап турарың эки болбайн аян. Републикадагы экономика тала-зы-биле берге бо үдө ажил-херекчел бажыңга, бүт кылыңга түрүп алымың мында-ла бе-лең эвес, бугу бажың тыва-сокутук, шимчөөң, эгелел алгаш херекчел алыс үткүзүң чөпчүк эки билд чыгың ажил эртип болуп. Кувуруң чөпчүк азыры, оон-биле хол-башкың азыры айтылгылар, машина-техника салым, адымы, бугуңга продукцияң сазың саарың, олар белгилер, өң-гөң кезип алдыр чөр... дээр аргазың тып, шитпирлөөң айтылгылар бо-ла түрүстүңүп келиң. Бо айтылгыларын рес-публиканың аратымы кон-ференцияныңа чыгдың келеш база чыгаалашкан. Моон сон-гаа калчаар ажилдаарың, хуу бугуңга түрүстүңүп кээр шитпирлөөң иреттиңиң турар айтылгыларын үндөңүн, биле көөр, деминг ажилдаар. Арат тараачы ажил-агың болгаш кээре ажил-агың кон-ференцияның республика ассоциацияның ажил-чорудуңа чыгаалай турар чорудан, Ону Чазактын контрол эргелелин даргазы Ш. Д. Кувулар дагылап эрттирген.

Көдээ Советтер амыдыралы ШЕНЕЛДЕ-ДАА БОЛГАЙ-ЛА

Барыш-Хемчик районун Эри-Барлык көдээ Советиниң 20-ги чыгыжың эвезчөк чөк чөдөң сессияны эвезчөк чөк бозду эрткен. Сессияга көдээ Советтин даргазы Владимир Савиловтиң Иргат сессияда арзында Советтин кылды келген ажилың дугайында кыска динидамы кылган. Көдээ Советтин депутаттарың, доктаамал конвенцияларын ажил-агыңга хамарыштыр ханы сайбарыңа оң кылган, ажил-агыңга эгер-чет-пестери чыгаалаң. Оон-биле чергелештир көдээ Совет даргазы Тыва Республиканың Дээди Советиниң болгаш Чазаның калың үндүргени «Барыш-Хемчик болгаш Өвүр район-нарын тус чер чагыргаларыңа ажилың шенелде бөлүл-кө кирериниң дугайындагы шитпирлөөң дүгүшүр Эри-Барлык көдээ Советиниң болгаш ажилың моон сонгаар кычар чорутса экил дээриниң дугайында санал-оналаң кырип, тодарай шитпир үндүрерин-че депутаттарың чаалаң.

Сессияга бир дугайында санал берген Девид-оол Лаа-Сүдүшевтиң санаа мында эвезчөк — Моон мурунда көдээ Советке чангыс дарга турган болза, ам ийи дарга бер алдыга, Чон кийи дарга чүе чы-рылаарың деп чыны билбес, кымга калдың айтыр тургу-зарың айлың тыплай турар. Айтыр тургузар чөдө бээр-ге, бот-боттарың чая кар-жыр, түнөөл чок боор, ол чон-газы Тыва Республиканың Дээди Советке ийи дарганың херээ чок, чангыс кижилер сумга даргалалың алза ажырбас боор.

Улаштыр санал берген де-путаттар Э. С. Исам-Сүрүн, С. Д. Хоомуш, О. О. Саа, А. С. Давалаан болгаш өскө-көр-лаа моон сонгаар суму

эргезиниң дугайында угуу-ла чаа түрүстүңүп турар Приморье Республика чангыс аял Россия Федерацияның чармалас көдээ болурун ай-тың, ычала-лаа «Федерал-дыг органың эргезинге хамаарып айтырлардаң аңгыда» бугу ажил-херектер-ниң оңт делбескээрине тус чер эрге-чагырганы шитпир-лөөр алаар — деп демдег-лээ.

Россияның Президентини Борис Ельцин Свердлов бол-гаш Вологда областтарын со-

дөвөкээрине ийи дарганың турган ажым эвезиң, оон ал-дыга катчыжыңың даргазы база бар, күсүңиң эрге-чагыр-ганы чангыс суму чагырганың дарганыңа мөөңүзүң ажил-агың дээрин чыгаалап, баштайгы саналды деткээр.

Ол ишкы биче Советтин 7 кижилег составын тараптас, аяла суму чагырганың чаа даргазы-биле калың демекчи ажилдарын дагызы, а көдээ Советтин депутаттар коруңуң шүт тараптас, сессияны чүгө чыгула херек аларган тавар-жылаа чымдаларың болуп кылдыр шитпирлөөң алырың сандалап турганың. Ол санал-дыг бугуар сессия биче Со-ветти арттырар, чыгула херек аларган таварылаа сессияны чымдалар, сумга чангыс ча-гырга даргазың түрүзүң шит-пирин хуузуң алган. Суму ча-гырганың даргазы биче Со-ветти башкаар, деминг айты-

Республика ЭРГЕЛИГ БОЛДУРАП ДЭЭШ

ВЛАДИВОСТОК (РОСИТА-СЧТА) ның корр. Юрий Грачев) Приморьиниң үдүс депутаттарың край Советиниң сессияны ажиттыңган. Депутаттар элэң хей айты-рыларың анаа чыгаалаймы көөр болгаш оларын эң колу — ол крайын Приморье Рес-публика кылдыр эзе түрүзү-рү боор турар.

Тус чериниң «Красное зна-мя» болгаш «Утро России» солундарың арынарыңа аминатканы-биле алаңга, Прим-орьиниң республика болур

РЕСПУБЛИКА ЭРГЕЛИГ БОЛДУРАП ДЭЭШ

эргезиниң дугайында угуу-ла чаа түрүстүңүп турар Приморье Республика чангыс аял Россия Федерацияның чармалас көдээ болурун ай-тың, ычала-лаа «Федерал-дыг органың эргезинге хамаарып айтырлардаң аңгыда» бугу ажил-херектер-ниң оңт делбескээрине тус чер эрге-чагырганы шитпир-лөөр алаар — деп демдег-лээ.

Россияның Президентини Борис Ельцин Свердлов бол-гаш Вологда областтарын со-

РЕСПУБЛИКА ЭРГЕЛИГ БОЛДУРАП ДЭЭШ

эргезиниң дугайында угуу-ла чаа түрүстүңүп турар Приморье Республика чангыс аял Россия Федерацияның чармалас көдээ болурун ай-тың, ычала-лаа «Федерал-дыг органың эргезинге хамаарып айтырлардаң аңгыда» бугу ажил-херектер-ниң оңт делбескээрине тус чер эрге-чагырганы шитпир-лөөр алаар — деп демдег-лээ.

Россияның Президентини Борис Ельцин Свердлов бол-гаш Вологда областтарын со-

ГАЗ БЭЭРИН КЫЗЫРГАН

АЛМАТЫ (РОСИТА-СЧТА) ның корр. Владимир Акимов.) Узбекистан бойдус газын Ка-захстанны Шымкент облазы-ңе коруруп бээрин дөрт катал кызгарган. Ындыг шитпирни хуузуң аларыңың чыгаалаң, ийи ук областың газ дээр тавар-жылаа чыгаалап оналдыр айткан.

ТОКИО (РОСИТА-СЧТА) ның корр.)

Токионун «Ака-сака» оорудуңа делегейини үлөтүп талазы-биле эң сай дүрөңгө чеди чүртүрар — АКШ-тын Канаданың, Гер-манияны, Великобритания-ны, Францияны, Италияны болгаш Японияны, э ош мы-нчаш эмге чөдө Европа ны-түлжүлгөңүң дараалап ту-рар Бельгияның хуруңең болгаш чазакта башшына-рымы үш чөлүк учуражыш-кыңы эгелээр.

Учуражышкыңың кол кол политиктиг төмөндөңүң боор — ядролуг болгаш бөө-чөпсөккөң эсе-лаа хейир-лөрүн, мындагы СССР-ниң үлүңкениң соонда илестерээр

ТОКИО

Токио-биле кожа тура-Канагава префектурала Азама дээр америк шериг базазы-ңа июльдуң эрттенде рекетелер-июльдуң соңунда таварыш-кыңа сокучтуңа таварыш-кыңа

ВАШИНГТОН

Шотландияның Локсб-дээр сүрүчүнүң арынга 1988 чылда «Пан-Америк» компа-нияның учур-кемениң чыгы-лаарың дээр бугуруттырып турар ийи диня хамалтын элдериниң дугайында Линия-ның үдүрүчүлү Мвараң Кад-афиниң саналын Каттыккан Шаттар хуузуң албаан

НЬЮ-ЙОРК

200 миллион доллар чөдө-чөдө орус-америк сайбарлы-гы бээриниң дугайында аяч-оручуң үзүңде ол Бонна Берлин-Галдбаха. Берлинге болгаш Потсдамга база баар.

УЖУРАЖЫШКЫН ЭГЕЛЭЭН

ТОКИО (РОСИТА-СЧТА) ның корр.) Токионун «Ака-сака» оорудуңа делегейини үлөтүп талазы-биле эң сай дүрөңгө чеди чүртүрар — АКШ-тын Канаданың, Гер-манияны, Великобритания-ны, Францияны, Италияны болгаш Японияны, э ош мы-нчаш эмге чөдө Европа ны-түлжүлгөңүң дараалап ту-рар Бельгияның хуруңең болгаш чазакта башшына-рымы үш чөлүк учуражыш-кыңы эгелээр.

ТОКИО

Токио-биле кожа тура-Канагава префектурала Азама дээр америк шериг базазы-ңа июльдуң эрттенде рекетелер-июльдуң соңунда таварыш-кыңа сокучтуңа таварыш-кыңа

ВАШИНГТОН

Шотландияның Локсб-дээр сүрүчүнүң арынга 1988 чылда «Пан-Америк» компа-нияның учур-кемениң чыгы-лаарың дээр бугуруттырып турар ийи диня хамалтын элдериниң дугайында Линия-ның үдүрүчүлү Мвараң Кад-афиниң саналын Каттыккан Шаттар хуузуң албаан

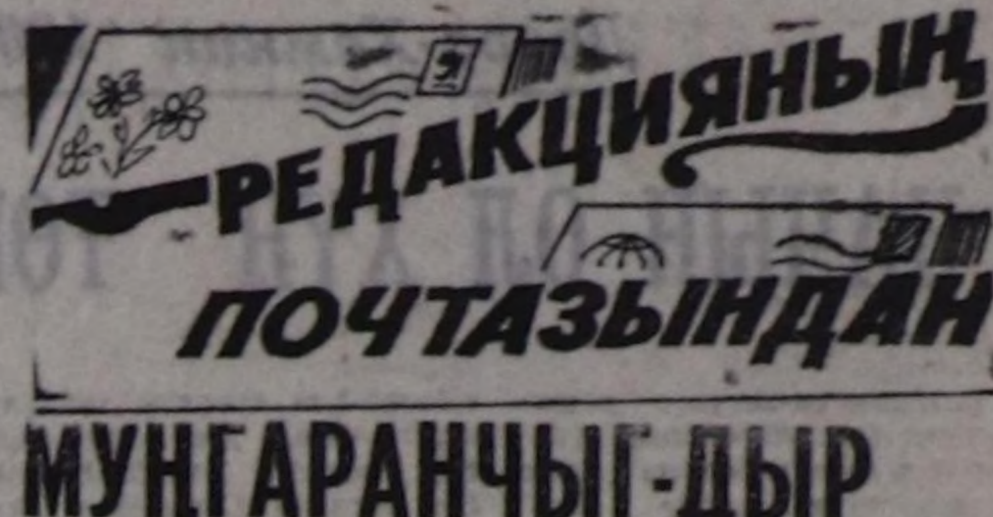
НЬЮ-ЙОРК

200 миллион доллар чөдө-чөдө орус-америк сайбарлы-гы бээриниң дугайында аяч-оручуң үзүңде ол Бонна Берлин-Галдбаха. Берлинге болгаш Потсдамга база баар.

НЬЮ-ЙОРК

Теннесси штаттын Гарриман хоорайының мындагы баалаң өртөңөч составтын 29 аюгу олашак иреттенен республика адалдык ашкет, Норфолк ба чораман бөгөңгө ол үдө-чүлө берген, мында-лаа чы-чүе тундундө алуучу-чүм болбаан деп оон айтканың.

ЭМЧИ, ООҢ АЖЫЛ-ХЕРЭЭ ТӨРҮМЕЛИНДЕН ДӨСПЕС

Кичи тер кырынга тагыс катат төртүтүр. Бурганни чаганын-ла миды, мичала-даа ол чурттап келген назынча чоңуна, чуртунга бу-дунг ажил-херекти кылып чоруу болза, сөөлүндө барып бурганнараа бенин кижини сагыш-сеткили дич болур дээрин бистиң улут өбөлгө-рликс чыгараалык, амьды-ралдык сагып чораннаар.

Өбөлгөрияч эмчи-шин чу-гаазы бистиң салгалымса бо хуниере чедир чурттап кел-ген. Ону бистинг тыва чо-нуу-вустун аразында тагып келген кижилер өзвөш өзес. Ыдыг-ларын бүрээзиге. Тес-Хем районуну төп кичи эмчелге-рияны улут эмчи сестрэм Валентина Самданова Дан-дар тамааржы. Ону да-штынды көргөн кичи бежен хар чедир олар деп чугалаары берге-ле боор. Кайгамчык, шимцентир, каткы-дөгүт, башка, эш-өөрүк, биче сеткилдиг кээр. Ол ажы-амьдыралып 1964 чылда Кызылдин медицина учили-щесин дооскаш, амгы Сут-Хал районун Баян-Тала суурунга эмчелег пунктуу-зун эрежелекчи болуп ажал-дал эгелээш. «Чаа үндүшө дооскан кичи бүдү улут суурун эмчи болуп ажал-даары берге-ле турган, ар-а-дуржуда баа өзөш» деп, Валентина Самданова чу-гаалап олар. Дун-түн чока-ажык соктап, эмчи чалап че-дил келер, ол үдө эмчелег

пунктууна машина турбаан, чалап келген кижилер бир болза чадаг азы атыг кел-ди. Алдындагы малчын ки-жи уруу көзөгө болууну чаш амьдыралын чурттап, мал аразында өскөн болгаш айт мууну турла амьр-ла, дунгун карагымз дивес, кийнаар чалаар-дыр, ынаар хал-ла олар. Дөрт чыл иш-тинде оон Баян-Тала дивес-кээрине барбаан, четпез че-ра-даа чок, чеже неңиң че-раан чырытаан, чеже на-тын хиян кеспез дээр, буя-ны эмчизин ол суурун чо-нуу район, көдө Советтерини депутаттык депшидил, ша-нап маипат келгенер. «Амь-дыралың баштайгы оруун эгелээш мени кезээде лектин, хундулеп чоран Баян-Тала-ныч бүдүп, экирегке ажал-ишчи чоңу мэн сагыжымда ка-жан-лаа утундурбас» — деп, Валентина Самданова чугалап олар. Өб-өлгөрияч айы-биле олар 1968 чылда Тээли суу-раа көжүр чөдө береш. Ва-лентина Дандар районун төп кичи эмчелезинин уру-дун сестрэмизин ажилдай береш. Школага, үндүшөгө өөренч чоран. Ундүшөгө хей-ниги ажилдарыга, спорттук маргалааларга иле-кейке киржиң келгенде оон организациы талантым чыл келген туум-ла нем-жиге, арга-дуржугам ула-дып организ районун эм-челег коллективин өөренип

көргөш, комсомол эге органи-зациянын секретарыга соң-гуу алганар. «Комсомол эге организациыга секретарь-лап ажилдааным мэн амы-дыралымга утундурбас үдүг-түстө артырган-дыр ийин» — деп чугалаан, Валентина Самданова каттырып олар. Дөртөн ажыг кечигинит ком-сомол организациын бир чыл иштинде районда эң эки ажилдыг комсомол организа-цияы кылдыр тургузуп шы-даан-лаа.

Коллективке түгөле комсо-мол ажилык өзес, спортчу маргалааларын, оюн-контест-ти удурут чоранын оң ка-дам ажилдап чоран эш-өөрү-нү ам-даа чугалаалык чору-рууну дийнаан мен. Респу-бликада спортча иван оон үези кижилер Валентина Сам-данованын шунту талым ди-зе, частыгы болбас. Хаакка республиканын шыраак дээр спортчуларын бирээш, шы-раак чылдарында Улут-Хем районун чемпиону турган, чоңока чедир республика маргалааларын доктаамап киржиң, шагнаапы мактадып келген. Чөдө чылдарын эге-зияне чөдөйболта Бай-Тайга районун командазы респу-бликага шыраак дээр коил-даларың бирээш турду, аиаа оон хингез улут-хузу улут дээрин оон кады ойнал чо-ноан эш-өөрү ам-лаа тпалап. Оон ам-лаа кадык-шымак, сергек-омак чорууру улут спорт-бале амьдыралык хол-бап келгенйде.

Дандарынын өг-бүлөсү — спортчу өг-бүлө. Өчүңү ишти Виктор Дандар мячтын хөмөйгө республиканың чыныды командазынын кежи-гунгө ойлап чоран. Оларын оон дунг дилыга ирлап чо-руу талантыгы кыстык Чаа-Халге төртүтүнген таа-рылга өзес. Шаг-төсүлө бөрү Чаа-Халдун улуту мр-кожа-мыкча, ойтулаачка чардыг турган дээр чүвө. Тараң че-ринин, төрөд чоңууну талаң-тызын тараалып чоуруу кичи бунгуну болбайн канчаар. Ол үш оол, ийи кысты бүт кыры-ныч, төрөд чоңууну талаң-тызын тараалып чоуруу кичи бунгуну болбайн канчаар. Ол үш оол, ийи кысты бүт кыры-ныч, төрөд чоңууну талаң-тызын тараалып чоуруу кичи бунгуну болбайн канчаар. Ол үш оол, ийи кысты бүт кыры-ныч, төрөд чоңууну талаң-тызын тараалып чоуруу кичи бунгуну болбайн канчаар.

эү эвэши өзес. Эгелде дунгун партианын бо хуниере бактап тургузус-лаа, ол үдө бө-дүрү кижилерин ажилды амьды-биле түелеп билеп чо-раан-дыр деп түвеси Вале-нтина Самданованын намы-ры ажил көрүп орташ, бил-дем. Оон ажил-ыжы, азыг дээр халас барбаан, ол дыка хей чадак шагнааларын элдескеш. В. И. Ленинни төртүтүнген хуну таварыш-тыр көбөлө медаль. «Күш-ажылдын хоочуну» болгаш «Иенин медальыны» 1-ги че-ре-за-биле шапнаткал. Уре-тинде катт кат-ажымз дээр 1988 чылда Тыва Респуб-ликаны Дээди Советинин Хундулеп бичи-биле болгаш «Кадык камгалалынын тер-кини» деп төрөк демдө-би-ле база шапнаткал. Ол бо хуниере бежен харал турар даштынды көргө, шынал-ла, бежен хар бөдүмөс, эсес-шоола кичи-ле болгай. Оон чурттап келген амьдыралы армг тас деп чугалаары бер-ге, дыка хей өскүс-кадык ду-маларын бүт кырынга тур-гузуп, эртем-билеге чедирин өгөп-баштап келген.

Амьдырал дээрде демсе-дал Арва эсес-шоола, шыла-мыкча кижилер аас-кежиги тып чоруу. Шах илыг кижилерин бирээзиге Вале-нтина Самданова дорт ха-мааржы.

Мурнуу зоанын эмчи ажилдачыларынын урал чыл көрүдөзиге Тес-Хем райо-нун эмчелег коллектив док-таамап бирге чөдө ап тура-рында оон кийрген үдүг-туу

Эки кижилер дугайында СЕТКИЛДИҢ БИЧЕЗИ ҮНЕЛИГ

Бай-Тайганың Тээли суурда төп кичи эмчелезинин дуга-ры ийи поликлиниказынын ники арнаарга талазы-биле эмчизи Светлана Чимит-оо-ловна Ооржактын хүдүлп алышканынча бо-ла чөдө чөдө кичи мен. Эчеге манаан улус кезээде хей болур. Аарып турарларын кичи болар көрүп оларга, колдуунда кадык ажилдарга ажилдап чоран ийикке азы айыл-халатан бертинген, качыгалдын са-гыштыралымдан кадыкшылы баксыраан кижилер болур-дур. Оларын шунтузун Светлана Чимит-ооловна кичингелдиг аныаң, аарыгым тодардып, эмчөөшкенин смелеп четки-гид турар.

Аарыг кижилер хүдээп эп оларар бо эмчи эки кичи-дир деп чүбүн эчеге оларлар-ның ичидыг чугаазында-на кичи чонок алыр: «Ажал ша-гы төвөр чоңуулаан-да бол-за, Светлана Чимит-ооловна бистиң даарта келерге дивес, дөмөй-ле хүдээп олар. Бича-гаш манзар-дыр. Оң эмчеле-зедек аажызынга, сагыш чо-ваачаа сеткилгине кижилерин бүрээзиринин бадгыткалдыг сестра ол-дур. Чамдык улут эмчиринин ажил дугаа доос-турга-ла, олардан шыга дилеп оларга аарыг кижилерин хер-кекче-лаз албайн, халадың ушту азып каап, үнүр чоруу баарың кичи база көрө чо-раан, Светлана Чимит-ооловна ичидыг өзес, магалыг-ла топтуг, кичингелдиг сеткилдиг кичи.

С. Ч. Ооржак Тээли орту-мак школазын дооскаш, Кы-зылдин медицина училищесиниң диниң дооуп алган соонда, Иркутскинң медицина институтунда дээди эмчелерин эмчизинг мергежиян чедип алган. Ам Тээли суурда ажал-дал, чурттап чорууру бо. Өчүңү ээи Владимир Кызыл-ооловниң база эмчи кичи. Оларын улут огу Вячесла-в база эмчи болур дээр өөренип турар. Кызы Лена — өөреничи.

«Сеткилдиг бичези, саваның үдүгү херек» деп, бистиң тыва чоңуус чугалаар. Бо биче сеткилдиг эмчини төрөш кижизилип өстүрүп каап ада-нези Ирина Гаариллоа, Иргит Баазакович Чимит-оолдар улут назынча назылап, уруг-да-рымынча дуудулаштып, бо-ла суурда чурттап оларар.

Бо чүдүмүчү чүгө Светлана Чимит-ооловныч мактаар дээр бичеведим. Эки кижини чоп эдесек. Бо эмчинин дуга-йың биеден олурар, чамдык бодалдарымын илестерип, сана-дымын кырыксыдам.

Кайы-даа солдунарга кандыг-ла мергежидин кижилеринин дугайың бажып турар. Мал-чыннын таражынын түдүгү-үрү, поварыны, башкынын болгаш оон-лаа өске мерге-жидик кижилеринин ажил-дыг солбуруал-биле номчуво кичи мен. Ылыгың башкы-ларын ажилымын дуржула-рым дугайында, оларын эки түнөөлөрүн чедип ап ту-варынын аргаларынын тала-зы-биле тодаргай бичези

АДА-ИЕ КАНДЫГ БОЛДУР..

Тээли суурда уруглар эмчелезинин дугаары ийи участигунуң кол эмчизин педияр Галина Чыргаловна Донгакын ажилдап оларар кабинетинге ажал-ижиң айды-биле кире береш, анык илерин болгаш адалар-ны сонургадып турар айтырыларын салыр аргалыг болган мен.

— Бо чылды Уруглар чылды кылдыр чарлаан болгай. Чыч-чангаш бичин чаптарым таяап турар, назынчың иштинде бир-ле дугаар не болурунга беледенип турар анык кыста-рык бо талазы-биле Чуну смелеп болур емлер, Галина Чыргаловна?

— Хөрөжөн кичи 17-18 хар ажим, болууну организми сай-зырап, бажымып келгенде, ие болурунга белең болу бээр. Уруг божуру дээр-ле ие кижиниң кежи төрөгөтениң амьдырал-чурттагызын улам-чыла бөзүп эдилээр. Кыс уругталды бичин чагыдаан эжелээш, хүнүңү-дө чараш, армг-салды чорурунга өөр-өдүр, чадыктырар ужурут чылдыг, эптиг кылдыр кетине-риг болгаш болууну органи-зациян шын камгалап, ажаан бидиргезе ада-нези өөренир. Ол иштинг удуур, өөренир, даштыраш шактарың шынчыг сагышыңга чачыктырар. Кү-дүнүңү кезип, хей үе дургузун-да чаш организмиңиң энере-дизин Удуруту, тургузу ойнарар, тодары бичи үлөс-кө хоралыг. Оон-биле чөре-лестир, нааранын шоон кам-гар. Багай чырыктыг өрөз-лө азы чымды алташ, үр үе дургузунда ром номчуп бол-бас. Кылдарың чылда бир азы ийи катан, кадык-даа бол-за, ЛОР эмчиге хынадыр, ону аштадымы албан. Динтерге ооза кичингезиң уладалары түгүлө. Динтер карарын, ойлап келгезе чөдө эдил-лө чобайн, лиш эмчизинге хынадып, стоматологич иле-гелдизин, сумелерин күңсө-дериң чүгүлө.

— Бо эмес анык уруглар, харын-даа үстүк уластыр өөреничтин-даа дажык, ие болур хей берген болза, олар-га чуну чугалап, кандыг сүме каалып болуру?

— Бир эмес 15-16 хардаң өрү назымы уруглар уругтап ажаан дей берген болза, анык даштырың чурттаалга белең эр-ең дораан көстүп келер. Би-рээде, дооспаан өөредилгезиң дөрүн ол сагыш човаар, эш-өөрүнөл эпчонуксаң, мьядыр, ада-незиян чачыктырар. Бо таварылгада уругтуң мези, үблалары, бажымы болгаш уругтуң боду шын шийтир ундүр ужурут. Түнелин-де хөрөжөнөр эмчизин-биле сумелелир херек.

Кыс уругтар сааттыг апа-ганды, хөрөжөнөр эмчизинге дораан баар. Хынадыр, ка-дыкшылы байланыш дуга-йында сүме алыр. Бир эмес ие болур дээр уруг чоңураан аарыгы болза, азы мунуңу-да аар кезиниң эртин, эмчизин чорай болза, эчки-ниң сүмезин баугар эмчидер, Демагелеп хагаа чогуур

божуп шылаар бе азы шыла-вас бе дээрзин дугайында хөрөжөнөр эмчизин-биле ийин-кара чокиа смелелир, чугалаажыры чүгүлө.

Чаш уруг иезиниң иштинеги тыптап келген хүдүңгез эл-дөөш, баштай дигер илесте болган эжелээр. Ол үдө не кичи төп колдуур, шагыраар, удукасым келер болгаш туугучул апар. Бича-й эки чөмөриң, үе-шагың-биле азы чачыктыраңа үү-биле эмчизинг тыгып сүт-бале уругу. Эмгиг сүтү өзөш, үтүг-тоттас кире болза, уруг дус-тырар, удувас апар. Бичаң эмчизинг сүмези баугар хол-кааларың чөм-биле эмчеле-кчеп болур. Эмчизинг уруг-дарын эмчизин доктаамап кы-наар, Чаш кижини доруктуу азыраарыңа үе, чымшың не-геттир. Ыдыг болганда анык илесте бирге дуудалык — педияр. Кандыг-даа таварылгада оон сүмэ алыр херек.

ИНТЕРВЬЮ

бүдүгү сонургап, ону хынап көрүп чүгүлө. Анык кыс ки-жизинин организмиңиң кадык-шылы байланыш эки билген турар болгаш менден кадык уруг төртүтүп болур дээрин боду билген турары албан.

— Бир эмес анык уруглар, харын-даа үстүк уластыр өөреничтин-даа дажык, ие болур хей берген болза, олар-га чуну чугалап, кандыг сүме каалып болуру?

— Бир эмес 15-16 хардаң өрү назымы уруглар уругтап ажаан дей берген болза, анык даштырың чурттаалга белең эр-ең дораан көстүп келер. Би-рээде, дооспаан өөредилгезиң дөрүн ол сагыш човаар, эш-өөрүнөл эпчонуксаң, мьядыр, ада-незиян чачыктырар. Бо таварылгада уругтуң мези, үблалары, бажымы болгаш уругтуң боду шын шийтир ундүр ужурут. Түнелин-де хөрөжөнөр эмчизин-биле сумелелир херек.

Кыс уругтар сааттыг апа-ганды, хөрөжөнөр эмчизинге дораан баар. Хынадыр, ка-дыкшылы байланыш дуга-йында сүме алыр. Бир эмес ие болур дээр уруг чоңураан аарыгы болза, азы мунуңу-да аар кезиниң эртин, эмчизин чорай болза, эчки-ниң сүмезин баугар эмчидер, Демагелеп хагаа чогуур

дөндөр үзү-биле чаар. Кичин 37 хүдүгү водоро перекни-бале чөдүп аштар. Дырка-тарым бичи хайы-биле кезер. Уруглар эмчизинг сүмезин иштинг сагыр.

Бир дугаар божуп турар анык илесте болууну эмгил-дөөшкө ооза сагыш салыр. Уруг тоттуу эл аарга, ар-кып сүтүтү массажтап тургаш, саап каалар. Хорлааның дээр дошундарын азыраан-биле азы чачыктыраңа үү-биле эмчизинг тыгып сүт-бале уругу. Эмгиг сүтү өзөш, үтүг-тоттас кире болза, уруг дус-тырар, удувас апар. Бичаң эмчизинг сүмези баугар хол-кааларың чөм-биле эмчеле-кчеп болур. Эмчизинг уруг-дарын эмчизин доктаамап кы-наар, Чаш кижини доруктуу азыраарыңа үе, чымшың не-геттир. Ыдыг болганда анык илесте бирге дуудалык — педияр. Кандыг-даа таварылгада оон сүмэ алыр херек.

БӨРҮДЕН КОРТСА, АРГАЖЕ КИРБЕС

Бо чылды 30-де «Шына» А. Борбак-оолдун «Бурууму билимиз» деп кыска-даа бол, репрессия төөгүзүгө маргар-аргажак барымыдыг элдес-кеш номчон болгай бис, эрчим номчукчулар. Тыва чоңуң база бир төлөптеп, чугаан сарымыдыг огул Буйн-Базыр-гы тыва чөре болуулан 30-50 чылдарыга хан-чичи-биле ном-чу боораан дериң репрессия-ларын эге чылдарында алыс-кан кижилерин бирээш дээр-ин билдиз берим.

«Репрессияларын өөскү-дүкчү организ, анаа кым бу-руулула» деп айтыртып А. Борбак-оолдун: «Чаа ты-вылган архив документиленге дүүшүрүк үш фактымы «ТАР-1» ТК-нын Политбюроунун 1932 чылдын март 22-де доктаалын баугар Буйн-Базыр-гынын боо-луш шийткен деп аде номчуу-рун илестим» деп бижизин дорт херек материал шыка-жыл. Мындагы барымыдыг материалдарын парлаалга арныннаргың чеже үнелиң саннары беизин ам берге.

Бо айтыртып талазы-биле маргар-аргажак барымыдыг материалдарын парлаалга арныннаргың чеже үнелиң саннары беизин ам берге.

Бо айтыртып талазы-биле маргар-аргажак барымыдыг материалдарын парлаалга арныннаргың чеже үнелиң саннары беизин ам берге.

— Буяның ажил-ижигере бүт-ле экини күзөлдөш Ажил-дынар бүдүртүр, азылар мангыр-ла болуулам, Галина Чыргаловна!

Сарыг-оол САЛЧАК. Бай-Тайга район.

«Сеткилдиг бичези, саваның үдүгү херек» деп, бистиң тыва чоңуус чугалаар. Бо биче сеткилдиг эмчини төрөш кижизилип өстүрүп каап ада-нези Ирина Гаариллоа, Иргит Баазакович Чимит-оолдар улут назынча назылап, уруг-да-рымынча дуудулаштып, бо-ла суурда чурттап оларар.

Бо чүдүмүчү чүгө Светлана Чимит-ооловныч мактаар дээр бичеведим. Эки кижини чоп эдесек. Бо эмчинин дуга-йың биеден олурар, чамдык бодалдарымын илестерип, сана-дымын кырыксыдам.

Кайы-даа солдунарга кандыг-ла мергежидин кижилеринин дугайың бажып турар. Мал-чыннын таражынын түдүгү-үрү, поварыны, башкынын болгаш оон-лаа өске мерге-жидик кижилеринин ажил-дыг солбуруал-биле номчуво кичи мен. Ылыгың башкы-ларын ажилымын дуржула-рым дугайында, оларын эки түнөөлөрүн чедип ап ту-варынын аргаларынын тала-зы-биле тодаргай бичези

